

Јован Попов

ПАТОЛОГИЈА ЉУБАВИ У ЗАПИСИМА ИЗ ПОДЗЕМЉА И „КРОТКОЈ“ ФЈОДОРА ДОСТОЈЕВСКОГ

Апстракт: Полазећи од запажања да се у делу Ф. М. Достојевског најређе среће тип романтичне љубави, у раду се разматрају њени патолошки видови – љубавни мазохизам и садизам. Ослањајући се на дефиниције С. Фројда и Е. Фрома, аутор се херменеутички усредсређује на „морални“/„социјални“ мазохизам/садизам човека из подземља и зеленаша из „Кротке“. Испоставља се да је подземни човек био морални мазохист у односу на оне социјално и психолошки јаче од себе, док се са слабијима преображавао у садисту, посебно у пријатељским и љубавним везама. Попут њега, и лихвар из „Кротке“ је тежио издвајању из света, светећи се такође за своје друштвене неуспехе јединој особи која је могла да га воли, али се у њему одиграо преокрет у обрнутом смеру, па је из садистичке прешао у мазохистичку љубав. Обојица су на љубав гледали нездраво, као на однос тираније и доминације, а на партнера као на противника кога треба „победити“, односно потчинити, због чега на крају остају сами и несрећни.

Кључне речи: Ф. М. Достојевски, *Записи из подземља*, „Кротка“, љубав, садизам, мазохизам

Већ и летимичан увид у дело Фјодора Достојевског открива да се у њему од свих видова љубави најређе јавља она „романтична“, због чега у жанровском спектру његових остварења љубавни роман готово да и не фигурира. Потврду за то налазимо и код једне од водећих савремених руских достојевисткиња Татјане Касаткине која указује посебно на пишчев младалачки период, до године 1849, специфичан по томе што је „свуда [...] присутна љубавна интрига, али је то нека чудна љубавна интрига“. Она „пре заузима периферију казивања, истичући чудне односе између јунака који заправо постају предмет који Достојевски приказује“ (Касаткина 2008: 144). Према ауторки, овако приказане љубавне везе преображавају жанр „уз потпуно очување формалног односа и радикално преосмишљавање његовог садржаја“

(Касаткина 2008: 145). Наша намера је да покажемо како се ове констатације могу односити и на дела из каснијег периода, као и да дамо нешто прецизнија одређења тих „чудних“ љубави. Један њихов вид назвали смо мазохистичким, а његов пандан садистичким, при чему нисмо подразумевали сексуалну већ пре моралну, односно социјалну конотацију оба појма.

Претходно разматрање: Фројд и његови следбеници

Мазохизам је, према Фројду (Freud), настраност која „обухвата све пасивне ставове према сексуалном животу и сексуалном објекту, чији је најекстремнији облик повезивање задовољства с трпљењем физичког и психичког бола који им наноси сексуални објект“ (Frojd 2009: 33). У спису *О сексуалној теорији* (1905) отац психоанализе је већ био успоставио генеричку везу између мазохизма и садизма који је дефинисао као склоност да се сексуалном објекту нанесе бол: „мазохизам није ништа друго до наставак садизма, који се окреће против сопствене личности, која притом најпре заузима место сексуалног објекта“ (Frojd 2009: 33). Штавише, Фројд тврди да се садизам и мазохизам редовно сусрећу код исте особе, да је сваки садиста истовремено и мазохиста: „Онај ко ужива да другом наноси бол у сексуалном односу, тај је способан и сам да бол осећа као уживање“ (Frojd 2009: 34). Многи психоаналитичари су касније критиковали ово становиште са разних позиција, а и сам Фројд га је накнадно ревидирао, али је за нас битна узајамна повезаност ових појмова независно од тога да ли се она манифестује у истој особи или у међуодносу двеју особа.

Фројд је, иначе, оба термина преузео од немачког психијатра Рихарда фон Крафт-Ебинга (Krafft-Ebing), који их је промовисао у свом капиталном делу *Сексуална психопатологија* (1886), с тим што је појам садизма био изум његових француских претходника. Етимолошки га је лако довести у везу са сексуалним изопаченостима из романа маркиза Де Сада (De Sade), док је за мазохизам Крафт-Ебинг упориште пронашао у кратком еротском аутобиографском роману *Венера у крзну* (1870) аустријског писца Леополда фон Захер-Мазоха (Sacher-Masoch). У тексту *Економски проблем мазохизма* (1924) Фројд је, поред ерогеног, дефинисао још два вида мазохизма, од којих је за нас у овом контексту битан онај морални. Он се одваја од либидо и манифестује се у свакодневном животу. Фројд га је метафорички представио сликом човека који истура образ кад год му припрети шамар. Француски психоаналитичар Саша Нахт види две специфичности моралног мазохизма: на први поглед он није у вези са сексуалним функцијама, а онај који га трпи није га свестан. „Морални мазохист не зна да је мазохист, он пренебрегава да је сам творац својих патњи

и да оне, штавише, могу чинити средства за задовољење спутаног либида“ (Nacht 1971: 73).

Овај тип мазохизма код неких других аутора се назива социјалним, а из те перспективе исцрпно га је анализирао и Ерих Фром (Fromm), позивајући се и на друге Фројдове критичке следбенике попут Вилхелма Рајха (Reich) или Карен Хорнај (Horney). И он је, међутим, као и Хорнајева, припадао неофројдовској школи, па је, између осталог, тврдио: „У истој врсти карактера редовно налазимо, поред тих мазохистичких тежњи, њихову сушту супротност – наиме, садистичке тежње“ (From 2016: 126). Издвојио је три типа ових последњих: „да се други учине зависнима и да се над њима стекне апсолутна и неограничена власт“; „да се другима не само господари [...] већ и да се експлоатишу“; „да се изазива патња других или да се посматра како они пате“ (From 2016: 126), с тим што је та патња чешће ментална него физичка. Аналогно томе, мазохизам се указује као тежња за неограниченим потчињавањем другој особи, за тиме да се буде експлоатисан и да се излаже патњи. За разлику од сексуалне перверзије, у којој мазохист настојање да поништи своју личност „изражава [...] помоћу тела и спаја са сексуалним осећањима“ (From 2016: 135), морални мазохист не тражи стварну патњу и бол већ тражи „узбуђење и задовољење“ који проистичу из стања „физичке везаности, беспомоћности и слабости“, па жели да се „с њим поступа као с малим дететом“ или да „на разне начине буде грђен или понижаван“ (From 2016: 129). Такве тежње су тешко разумљиве у својој ирационалности, а Фројд их је у другој етапи бављења мазохизмом извео из „нагона за смрћу“. Будући примарно социјални психолог, Фром сматра да мазохизам код „појединца покреће неподношљиво осећање усамљености и безначајности“ (From 2016: 132) због којег тежи да се утопи у мноштво, а када му се пружи прилика ступа у заједницу коју назива „симбиозом“, дефинишући је у специфичном психолошком смислу као „такво сједињење једног појединца са другим (или било којој другом моћи изван његовог личног ја) због кога сваки од њих губи интегритет свог личног ја и потпуно зависи од другог“ (From 2016: 138). Фром остаје привржен Фројду када наглашава да су „мазохистичке и садистичке тежње увек једне с другима помешане“, односно да људи нису напросто садисти или мазохисти „већ се активна и пасивна страна симбиотичког комплекса непрестано смењују“ (From 2016: 138).

Књижевне артикулације свих ових тежњи присутне су у делу Фјодора Достојевског у толикој мери и у таквим варијацијама да га је француски фројдовац Пол-Лоран Асун (Assoun) назвао Захер-Мазохом моралног мазохизма. Макар Дјевушкин из *Бедних људи*, аноним-

ни јунак *Белих ноћи*, Иван Петрович из *Понижених и увређених* или Алексеј Иванович из *Коцкара* представљају морално-мазохистичке љубавнике, док су Лебезјатњиков из *Злочина и казне* и Виргински из *Злих духа* примери идеолошки мотивисаног љубавног мазохизма. Насупрот њима, Биков из *Бедних људи* и Лужин из *Злочина и казне* оличавају садисте на терену брачних односа. Постоје и садомазохистичке симбиозе, као што су Алексеј и Полина у *Коцкару* или Рогожин и Настасја Филиповна у *Идиоту*, али и садомазохистички појединци, попут Наташе Ихмењеве у *Пониженима и увређенима* или јунака *Записа из подземља* и „Кротке“. Простор којим располажемо ограничава нас на бављење управо последњом двојцом.¹

Морални мазохизам и љубавни садизам човека из подземља

Одредивши јунака *Записа из подземља* на самом крају те приповести као парадоксалисту, Достојевски је, осим противречности његове интелектуалне и социјалне позиције, имао у виду и његову емоционалну страну. Једна од најизразитијих парадоксалних црта јунака *Записа из подземља* јесте његов садомазохизам. Мазохизам је оно што прво упознајемо у његовим одмеравањима са људима од акције,² официру из билијар сале и школским друговима, али се он не манифестује у његовим љубавним или сексуалним односима и могао би се сврстати у фројдовски морални, односно фромовски социјални тип. Своју садистичку страну демонстрирао је, међутим, баш на терену љубави и пријатељства. Присећајући се својих школских дана, неразумевања средине и подсмеха којима је био изложен, он помиње јединог пријатеља кога је имао, а којим је желео да загосподари у потпуности, одвајајући га од свих других, да би га, пошто му се овај сав предао, одгурнуо од себе. Ова епизода само је наговештај онога што ће се у завршном делу приче потврдити у односу са проститутком Лизом: љубав је за њега значила „тиранисати неког и духовно доминирати“ (Dostojevski 1984: 112).

Већ приликом њиховог првог сусрета у јавној кући, парадоксалист изговара реченицу која има специфичну тежину у нашем контексту: „Знаш ли да човек из љубави може намерно да мучи?“ (Dostojevski 1984: 87). Тиме започиње своју садистичку тираду у којој

1 О њима и осталим поменутима опширније говоримо у књизи *Горди и понизни: парадоксалисти Фјодора Достојевског* чији је излазак у издању Српске књижевне задруге предвиђен у другој половини 2024.

2 На ту његову потребу, проистеклу из осећања ниже вредности, указао је Никола Милошевић у студији *Негативан јунак* (1965).

све драстичнијим сликама скицира њену невеселу будућност и неизбежну пропаст. Слутећи да ју је дубоко потресао својим говором, он жури да у потпуности оствари свој циљ, што се убрзо и дешава – Лиза пада у очајање. Шта је подземни човек хтео да постигне вербалним насртајем на недораслу сиротицу? Зашто ју је довео до нервнoг слома? „Игра, игра ме је заносила“, каже он, али одмах додаје: „уосталом, не само игра...“ (Dostojevski 1984: 93). Упркос извесним садистичким моментима у његовом поигравању, не би се рекло да је мучење жртве и наслађивање посматрањем њене патње било оно чему је тежио. Његови мотиви разјасниће се када му она, неколико дана касније, дође у посету.

Очекујући Лизу у свом бедном стану, човек из подземља прожет је противречним осећањима – он стрепи али и сањари: „Ја, на пример, спасавам Лизу управо тиме што долази к мени и разговарам с њом... Васпитавам је, образујем. Најзад, примећујем да ме воли, страсно воли. Али ја се понашам као да не разумем (истина, не знам зашто се тако понашам, вероватно да буде лепше)“ (Dostojevski 1984: 100). Ово сањарење продужава се кроз још неколико фаза и завршава се њиховим заједничким животом, али је већ из наведеног уочљив још један јунаков парадокс: чак ни у својим маштаријама он није могао да заустави рад унутрашњег механизма рационалног скептицизма. Потреба за љубављу увек је била праћена страхом од неуспеха и подсмеха. И када се Лиза најзад појави, ненајављено и у тренутку када он бесни на слугу, привући ће на себе његов гнев као громобран. „Страшна мржња против ње ускипела је у мом срцу, чинило ми се да бих је просто убио“ (Dostojevski 1984: 107-108). Овде није реч о садистичком већ о агресивном пориву који тражи компензацију за претрпљени социјални дебакл, како за овај последњи тако и за претходне. Он то од девојке неће крити: „Требало је искалити увреду на неком, ти си се нашла ту и ја сам на теби искалио своју љутњу и исмејао те. Мене су понизили, па сам хтео и ја да понизим“ (Dostojevski 1984: 109). Дешава се, међутим, нешто што парадоксалист није очекивао, мада је морао прижељкивати: „Она је из свега тога схватила најпре оно што жена увек пре свега схвати, ако искрено воли: наиме, да сам несрећан“ (Dostojevski 1984: 110). Следи инверзија улога које су одиграли у борделу – он пада у катарктичку хистерију, али њу то не збуњује нити одбија. Унижено биће које је жудело за љубављу било је спремно да је пружи. Учинило се да је срећа на дохват руке, али човек из подземља био је толико огрезао у својој усамљеничкој ограђености од „живог живота“ да више није умео ни да воли ни да буде вољен. „Без власти и тираније над неким ја не могу да живим“ (Dostojevski 1984: 111), признаје он. У његовој вечито

усковитланој и сујетној свести сукобљавала су се два осећања: „Како сам је мрзео, и како ме је вукло к њој у том тренутку! Једно осећање је појачавало друго“ (Dostojevski 1984: 112). Путена страст надвладава, њу овога пута дели и Лиза, и они поново воде љубав. Али, док је за њу то сада највиши интимни чин, за њега је чин освете. На врхунцу своје нискости, на растанку јој тутне у шаку пет рубаља.

Отеравши Лизу од себе, подземни човек показао је да се његова опсесивна потреба за одмеравањем, мазохистичка у односу на јаче од себе, у односу са слабијима трансформисала у садизам. Свес-тан да је његово поступање са Лизом несхватљиво за већину људи, он на последњим страницама исповести настоји да образложи свој концепт љубави који је заснован на тиранији и доминацији и, према томе, садистички: „Целог живота нисам могао ни да замислим другачију љубав и доспео сам дотле да чак и сада понекад мислим да се љубав и састоји у праву које вољена жена добровољно даје мушкарцу да је тиранише“ (Dostojevski 1984: 112). Љубав је, дакле, у његовој перспективи садомазохистички однос у којем су улоге унапред задате и добровољно прихваћене: „Ни у својим подземним сањарењима нисам другачије замишљао љубав него као борбу коју сам увек почињао мржњом, а завршавао моралним покоравањем, а после тога нисам могао да замислим шта да радим са покореним бићем“ (Dostojevski 1984: 112–113). Тако се, у коначном парадоксалном билансу, мржња указује као исходиште љубави чији је први исход равнодушност, а последњи самоћа.³

Из садизма у мазохизам: залагаоничар из „Кротке“

Варијацију на ову тему пронаћи ћемо у новели „Кротка“, написаној поново у форми солилоквијума јунака који је такође неименован, а по многим својим особинама је брат близанац човека из подземља, „вечитог пратиоца Достојевског“, како га је назвао Константин Мочуљски (Мочульский). И Џозеф Френк је сагласан да је „Кротка“ „најзаокруженији и коначно уобличен портрет његовог карактерног типа 'подземног човека'“ (Frank 203: 350). Из наше перспективе, важна специфичност протагонисте састојаће се и у томе што се у оквиру приказаних збивања он трансформише из садистичког у мазохистичког љубавника, а што је предмет и жртва те љубави у оба случаја иста особа – његова жена. Она је жртва у психолошком али и у физичком смислу, пошто се мужевљева унутрашња исповест одвија над њеним

3 На нераскидиву повезаност љубави и мржње код Достојевског указује у једној фусноти своје студије Жак Като, доводећи је у везу са сличним феноменом код Расина.

одром, између тренутка самоубиства и одношења тела у мртвачницу. Рекло би се да се писац вратио раније обрађеном мотиву у жељи да реализује једну сижејну могућност која је у *Записима из подземља* остала неостварена: „како би изгледала будућност 'подземног јунака' да је Лизу заиста извео из бордела, да је није сурово отерао“? (Ахметагић 2003: 136). Али и шта би са њом могло бити.

За разлику од свог претходника из подземља, који је таворио у неделатној контемплацији, лихвар из „Кротке“ је себи поставио задатак да за три године удесетостручи почетне три хиљаде рубаља. И његов крајњи циљ је, у основи, био исти – повлачење из света – али је самовање замишљао као удобније, на сопственом имању на Криму, а тај план ипак је укључивао и животну сапутницу, можда и породицу. Прилика се указала када је у његову залагаоницу почела да навраћа девојка од шеснаест лета, сиротица без родитеља за коју је удаја била једини спас. Зато је он себе доживљавао као ослободиоца, а томе се, барем једним делом свог бића, надала и она. У часу просидбе залагаоничар није помињао љубав, али се ретроактивно запитао: „Нисам ли је ја волео већ тада?“ (Dostojevski 1973: 262). Ако и јесте, његова представа о љубави била је слична оној коју је имао човек из подземља. То потврђује још једна од његових реминисценција: „Уводећи је у кућу, мислио сам да уводим друга, тада ми је јако био потребан друг. Али сам видео јасно да друга треба да припремим, да усавршим и чак да победим“ (Dostojevski 1973: 284). И за њега је, дакле, љубав била борба која се завршава поковавањем противника, односно супруге.

У својој брачној понуди он је био једнако отворен као поменути Биков или Лужин. У његовој отворености било је, међутим, нечега за нијансу вишег од искренности: „видећи како се она боји, намерно сам све увеличао: искрено сам рекао да ће бити сита, али да провода, позоришта, балова – да ничега тога неће бити, сем касније, кад се циљ постигне. Овај строги тон ме је потпуно занео“ (Dostojevski 1973: 261), признаје он, откривајући садистичку црту у себи. И зато ни себе није представио у ведријим тоновима: „искрено сам тада признао, без икакве збуњености, да нисам, прво, ни нарочито обдарен, ни нарочито паметан, можда чак ни нарочито добар, да сам доста обичан егоиста [...] и да врло, врло много, можда, имам непријатног у себи и у другом чему“ (Dostojevski 1973: 261). Да ли су то биле речи којима се жена осваја и позива у заједнички живот? Оне су више личиле на говор управника затвора пред тек приспелим контингентом кажњеника. Застрашити и предупредити сваку помисао на побуну – то је био њихов смисао. За неку другу девојку оне би можда биле и непотребне – потчињена природа била би задовољна самим избављењем, апсо-

лутна покорност би се подразумевала. Али, Кротка по природи није била кротка. Залагаоничар је то одмах осетио и баш то га је највише и привукло њој. „Дакле, горда! Морам признати да горде волим. Горде су нарочито миле онда када... па када већ не сумњаш у своју надмоћ, а?“ (Dostojevski 1973: 263). У том часу он је очигледно већ сладострасно уживао у неравноправној борби. Као и у *Записима из подземља*, повређени понос требало је залечити победом, али је овде изазов био утолико већи што је, за разлику од заиста кротке Лизе, противник такође био поносан. Победа ће бити тим вреднија и слађа, а околност да се битка не води на неутралном терену чини је извеснијом. Садизам је друго име зеленашеве нискости и извор његовог задовољства.

Простодушна Лиза схватила је да је човек из подземља био несрећан, а Кротка је још приликом првих одлазака у залагаоницу уочила да се њен власник због нечега свети друштву. Док се премишљала о његовој брачној понуди вероватно је слутила оно чега се њена претходница није досетила – да ће предмет освете постати управо она. У брак је, ипак, ушла чиста срца, а њен муж је нагласио да му је било важно што га је код куће дочекивала с љубављу, „ма како јој је то тешко било“. И баш такви тренуци били су кључни за остваривање његовог наума: „Али бих ја цело ово одушевљење одмах полио хладном водом. Ето, у томе су и биле моје идеје. На њену раздраганост сам одговарао ћутањем, благонаклоним, додуше“ (Dostojevski 1973: 264). Хтео је да за њу буде загонетан човек, строг и горд, који ћутке пати и ни од кога не тражи моралну подршку, па ни од ње. „Примајући је у своју кућу, желео сам потпуно поштовање. Хтео сам да она преда мном стоји скрушена због мојих страдања – био сам достојан тога“ (Dostojevski 1973: 266). У самосажаљивости је охоли залагаоничар можда био и најближи човеку из подземља. „О, нису ме волели никад ни у школи. Нису ме никад и нигде волели“ (Dostojevski 1973: 282). Дебакл у официрској служби био је неминовни епилог његовог конфликта са светом. Али, уместо да то повери својој жени, да у њој пронађе утеху, као што би учинила свака психички здрава особа, он ју је одгуривао од себе. Суштина је у томе што залагаоничар, као ни његов претходник, није био здрав. Његов карактер садржавао је садистичку компоненту која је била двострано усмерена, и ка споља и ка унутра. Другим речима, имао је потребу и да пати и да кињи.

Како је његова жртва одговорила на пасивно агресивну тортуру? То што ју је муж извукао из немаштине и спасао бездушних тетака није за њу било довољно. Она није била брачни мазохист. „Желела је да воли, тражила је љубав“ (Dostojevski 1973: 269), знао је и њен мучитељ. Изневерена и повређена, узвратила је јединим чиме је имала – поносом. „Да, то смерно лице постајало је све дрскије и

дрскије“ (Dostojevski 1973: 268), запазио је он; „јављало се биће бунтовно, насртљиво, не могу рећи бестидно, али неуравнотежено и које чезне за немиром“ (Dostojevski 1973: 273). И пошто након епизоде са Јефимовичем и револвером однесе коначну „победу“ над њом и она падне у кревет, он ће осцилирати између сажаљења и задовољства: „у мојим очима била је тако побеђена, тако понижена, тако прегажена да сам је понекад много жалио, иако ми се у исти мах понекад необично свиђала мисао о њеном понижењу“ (Dostojevski 1973: 286). Уследиће, међутим, његов унутрашњи преокрет, један од најпарадоксалнијих у делима Фјодора Достојевског.

Епифанијски тренутак тог преокрета наратор назива „падањем копрене“ са његових очију. Повод је био релативно тривијалан – чуо је жену да певуши док је шила у другој соби. На њега то, међутим, оставља неочекивано снажан и противречан ефекат: „Кад је већ пропевала у мом присуству, значи да ме је заборавила – то ми је било јасно и страшно! Срце је то осећало. Али је радост блистала у мојој души, побеђујући страх“ (Dostojevski 1973: 289). О каквом страху и о каквој радости је овде реч? Нећемо претерати ако кажемо да је ово једно од најзагонетнијих места у целокупној прози Достојевског, упркос томе што су уследили детаљни описи читавог низа гестова који документују приповедачев унутрашњи обрт. Залагаоничар утрчава у женину собу, седа поред ње, узима је за руку, говори узбуђено и испрекидано, а она га гледа зачуђено и строго. „Ова строгост, ова строга зачуђеност потпуно су ме смрвиле: ‘Ти хоћеш, дакле, још љубави? Љубави?’“ (Dostojevski 1973: 290), пита га она немо. Он се, међутим, не повлачи него се баца пред њу: „Потпуно сам схватио своје очајање, о, још како сам схватао! Али верујте ми, у мом срцу је била радост тако необуздана да сам мислио да ћу умрети. Од среће и блаженства љубио сам јој ноге“ (Dostojevski 1973: 290). Згранута и постиђена, жена узмиче пред мужевљевим налетом осећања, али он љуби места на поду где је она претходно стајала. Тиме ће је навести на хистерични напад, после којег ће поново завршити у свом гвозденом кревету у који ју је већ био изместио из брачне постеље.

Зашто је јунак истовремено и очајан и блажено срећан? Милица Николић је у студији *Игра противречја* (1975), која је у целости посвећена овој приповеци, велики значај придавала звучном моменту, односно квалитету гласа којим млада жена пева. То што је он слабахан, „напукли гласић“, представља иницијални моменат мужевљеве реакције, чинилац који је допринео да у њему затрепери „нека жилица“, да дође до неког вида акустичке резонанције. Тај моменат има изразит афективни набој, као што га имају синтаксостилеме карактеристичне за Достојевског: „коси зраци залазећег сунца“, „мокар

снег“, и сл. У таквим ситуацијама, емотивно пренапрегнути и нервно лабилни јунаци знају да доживе потрес који их присиљава на театралне, патетичне гестове.

Поједини тумачи, попут Константина Мочуљског, Џозефа Френка или Драгана Стојановића, у зеленашевом еуфоричном наступу видели су спознају љубави и сажаљења, што је такође несумњиво. Али, као што је речено, и он, баш као и његов претходник из подземља, има о љубави искривљену представу. Фројд је у писму Теодору Рајку ту аномалију приписивао и самом писцу: „Обратите пажњу на немоћ Дostoјевског пред љубављу. Он фактички познаје или грубу нагонску жељу, или мазохистичко поковавање, или љубав из сажаљења“ (нав. према Slonjim 1981: 104). Ово је класичан пример психоаналитичке заблуде која писцу приписује особине његових јунака, али јесте примењиво на парадоксалисте из *Записа из подземља* и „Кротке“. За обојицу волети значи покорити или бити покорен. И пошто није успео да покори, да „укроти“ Кротку – на ту етимологију указује Јасмина Ахметагић – лихвар пада ничице поковавајући јој се. За разлику од Ахметагићеве, међутим, ми у томе не видимо пуку промену тактике већ нагли заокрет којим се из садистичке прелази у мазохистичку љубав. Склоност ка замени улога јунак је показао још када за је своју жену рекао да је, иако дивна и смерна, постала „тиранин, нетрпељиви тиранин моје душе и мучитељ!“ (Dostojevski 1973: 270). Сада се он сам ставља у потчињени положај. Спреман је да за њу учини све, а за узврат не тражи чак ни да буде вољен. „Не знаш ти каквим бих те рајем окружио. Рај би био у мојој души, засадио бих га свуд око тебе! Ти мене не би волела – ако, шта то смета? (Dostojevski 1973: 300). Ова последња маштарија, већ над жениним одром, завршава се сликом коју никако не треба сметнути са ума: „А ако би другог заволела – ништа, нека! Ти би ишла с њим и смејала се, а ја бих посматрао са друге стране улице“ (Dostojevski 1973: 300). Та фантазија враћа нас идеолошким брачним мазохистима Лебезјатњикову и Виргинском, а то што је последња у низу такође није без значаја.

У тачки свог преокрета – а наратор све време покушава да „сабере мисли у тачку“ – у којој од садисте постаје мазохист, сусрећу се страх и радост, очајање и срећа. Страх и очајање долазе отуда што види да га је жена заборавила, да га не воли и не може волети. „Искрено сам јој признао како сам целе зиме мислио једино на то како ме она воли“ (Dostojevski 1973: 293), каже он. Али, када је зачуо њено певушење, копрена је спала, ствари су се указале у правом светлу и његов сан о гордости се распршио. „Врло чудно: зашто ми целе зиме није пало на ум да ме презире? Био сам потпуно уверен у супротном све до оног часа кад ме је погледала са строгим чуђењем. Са строгим.

Тад сам одмах разумео да ме збиља презире“ (Dostojevski 1973: 298). Женине мржње се, дакле, није плашио – ужаснуо га је њен презир. Човек чија се трагедија, како је то приметио Никола Милошевић, огледала у изгубљеном самопоштовању, учинио је све да га поврати преко своје супруге-противнице. Кад оно – презир. Отуда очајање.

У истом часу, међутим, преплављују га радост и срећа. Зашто? Зато што је садист у њему покорен, а његово место заузима мазохист који ће од сада волети, свом силином своје мазохистичке љубави са новим изливима патоса: „Више нисам могао да издржим: опет сам клекнуо пред њу, опет сам почео да љубим њене ноге, и опет се све свршило с нападом“ (Dostojevski 1973: 295). Измучена жена последњим снагама покушаће да одговори на његову љубавну еуфорију кајући се због греха почињеног само у мислима, обећавајући да ће га поштовати и бити му верна. Поштовање – то је било оно што је чекао. „Тада сам скочио и лудо је загрлио. Љубио сам је, љубио сам јој лице, уста, као муж, први пут после дугог раскида“ (Dostojevski 1973: 295). Али, као што је и сам закључио, било је касно. Патолошку љубав за какву је он једино знао она више није могла да издржи.

Литература

- Ахметагић, Јасмина. *Књига о Достојевском. Болест прекомерног сазнања*. Београд: Дерета, 2013.
- Достоевский, Федор Михайлович. *Полное собраное сочинений*. http://az.lib.ru/d/dostoewskij_f_m/ 20. 8. 2023.
- Касаткина, Татјана. *Достојевски у највишем смислу*. Превела Марина Тодић. Крушчић: Панонске нити, 2021.
- Николић, Милица. *Игра противречја или Кротка Достојевског*. Нови Сад: Матица српска, 1975.
- Стојановић, Драган. *Рајски ум Достојевског*. Београд: Досије, 2009.
- Dostojevski, Fjodor M. *Zapisi iz podzemlja*. Preveo Milosav Babović. Beograd: BIGZ, 1984.
- Dostojevski, Fjodor, „Krotka“. Prevela Desanka Maksimović. *Pripovetke*, II. Beograd: Rad, 1973.
- Frank, Joseph. *Dostoevsky. The Mantle of the Prophet, 1871-1881*. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2003.
- Frojd, Sigmund. *O seksualnoj teoriji. Totem i tabu*. Preveo Slavko Milekić. Novi Sad: Akademaska knjiga, 2009.
- From, Erih. *Bekstvo od slobode*. Preveli Slobodan Đorđević i Aleksandar I. Spasić, Beograd: ITV Centar, 2016.
- Kato, Žak. *Dostojevski: stvaralački proces*. Prevela Kristina Bojanović. Podgorica: CID: Fakultet umjetnosti, 2021.

Milošević, Nikola. *Dostojevski kao mislilac*. Beograd: Beletra, 1990.

Mochulsky, Konstantin. *Dostoevsky: his Life and Work*. Translated by Michael A. Minihan. Princeton: Princeton University Press, 1973.

Nacht, Sacha. *Le masochisme*. Paris: Payot, 1971.

Slonjim, Mark. *Tri ljubavi Dostojevskog*. Prevela Anđelija Demetrović-Matijašević. Beograd: Prosveta, 1981.

Jovan Popov

PATHOLOGY OF LOVE IN DOSTOEVSKY'S NOTES FROM UNDERGROUND AND A GENTLE CREATURE

Starting from the remark that the “romantic” love is the rarest among all kinds of love in Dostoevsky’s work, this paper deals with its “peculiar” (T. Kasatkina) or pathological types, such as masochist or sadistic ones. Based on S. Freud’s and E. Fromm’s definitions of moral/social masochism (and consequently sadism), we focused our hermeneutical attention on these two kinds of behavior of the Man from the Underground and the usurer from the short story *A Gentle Creature*. It reveals that the first one was a moral masochist in front of those who were psychologically stronger or socially superior to him, transforming into a sadist toward the inferior ones, particularly in friendly and love relations. As well as him, the narrator-protagonist of *A Gentle Creature* was intending to break with people and he also get revenge on the only person who might love him, however he had his moment of epyphany that he called the “fall of the veil”. That moment, one of the most enigmatic in the whole of Dostoevsky’s fiction, is interpreted in this paper as a turning point, a sudden transition from a sadistic to a masochist phase of a pathological love. Both (anti-)heroes had an insane view of love as a relation of tyranny and domination, and they saw in their partners the opponents who should be defeted and subaltern. Therefore they both stay alone and miserable at the and of narratives.

Keywords: F. M. Dostoevsky, *Notes from Underground*, *A Gentle Creature*, love, sadism, masochism